

Torben Arboe og Inger Schoonderbeek Hansen

Århusiansk – byens sprog før og nu

Godav do, do æ nok fra å·rhus a, ek å

Nils Malmros' *Århus by Night* (1989)

Denne replik fra Malmros' film siger filmholdets *københavnske* fotograf (Michael Carøe) til en af de piger de møder på deres rundtur på byens værtshuse. Hermed sætter han hende i bås som århusianer, bl.a. ved at sige *ek å*.

Malmros' bevidste brug af det sproglige er meget karakteristisk for hans erindringsfilm, og det huskes af alle der har set dem (se Bodil Marie Thomsens interview med instruktøren). Ordene flyder hos flere af personerne i langsomt tempo med den særlige, nedadgående tone, endelserne sluges helt eller delvis, udtalen af det karakteristiske bløde d falder væk eller bliver til et j, fx *ga·j, ga·*, der bruges ord som *træls*. Sproget i filmene kaldes århusiansk; det er det sprog der tales i Danmarks næststørste by med små 300.000 indbyggere, Østjyllands hovedstad, Århus.

Hvad kendetegner århusiansk, dvs. hvilke sproglige træk adskiller århusiansk fra fx rigssproget eller fra det dansk der bruges i området uden om Århus, østjysk? Hvordan lød århusiansk for ca. 100 år siden? Og hvem taler århusiansk? Hvad ligger der bag begreber som århusiansk, jysk og rigsmål? For at få svar på disse spørgsmål må vi først se nærmere på hvordan Danmark rent sprogligt har set ud i for- og nutid.

Det danske sprogsamfund

Allerede før det danske sprog i løbet af middelalderen udskilte sig klart fra de øvrige skandinaviske sprog, lød dansk med al sandsynlighed forskelligt i nord, syd, øst og vest. De første konkrete beviser for det kan findes i 1100-1200-tallets Landskabslove, der gjaldt for de daværende tre retslige områder i Danmark: Jylland og Fyn, Sjælland samt Skåne. I de mange afskrifter af jyske, sjællandske og skånske love varierer fx vokalen i den sidste stavelse af tostavelsesord. I Skånske Lov ender ord af denne type på *-i, -o, -a* eller *-e*, fx *skifta* skifte, i Eriks Sjællandske Lov er vokalerne derimod faldet sammen og skrives *æ, skiftæ*, mens vokalen i Jyske Lov ofte er faldet helt bort, fx

Århusiansk – byens sprog før og nu

skift. Eksemplerne afspejler vokalsvækkelse og apokope, dvs. bortfald af vokal i den tryksvage stavelse; fænomenet er grundlæggende for den dialektale skelnen mellem vestdansk (jysk), ødansk (sjællandsk og fynsk) og østdansk (bornholmsk og skånsk) (jf. Pedersen 2002, s. 41).

De geografisk betingede sprogforskelle i Danmark holdt sig gennem mange århundreder: Hver egn havde sin variant af dansk der var forskellig fra naboejens med hensyn til udtale, bøjning og ordforråd. Det gjaldt indtil industrialiseringen ca. 1850 bevirkede en 'folkevandring' der gradvis affolkede landdistrikterne og gjorde byerne mere og mere tætbeboede. Siden da – og især i tiden efter Anden Verdenskrig – er det gået stærkt med den sproglige udvikling i Danmark. I nutidens globaliserede Danmark spiller geografi en stadig mindre rolle også for den måde folk taler på. Først fik det indflydelse på fx dialekternes ordforråd: Gamle redskaber gik af brug og sammen med dem forsvandt mange gamle dialektale betegnelser. Siden er dansk talesprog hvor end man befinder sig i landet, blevet mere og mere ensartet, også med hensyn til det daglige ordforråd, ordenes udtale og deres bøjning. Der har udviklet sig mere og mere rigssprogsnære talesprog, bl.a. via blandingsprog i de regionale storbyer, de såkaldte *regionalsprog* (jf. Pedersen 2002, s. 83).

Fællessproget i Danmark, *rigssproget* (eller *rigsmål*) er – nogenlunde neutralt defineret – et sprog der ikke er geografisk betinget, og som består af udtale-, bøjnings- og ordformer man kan finde i hele riget (jf. Brink

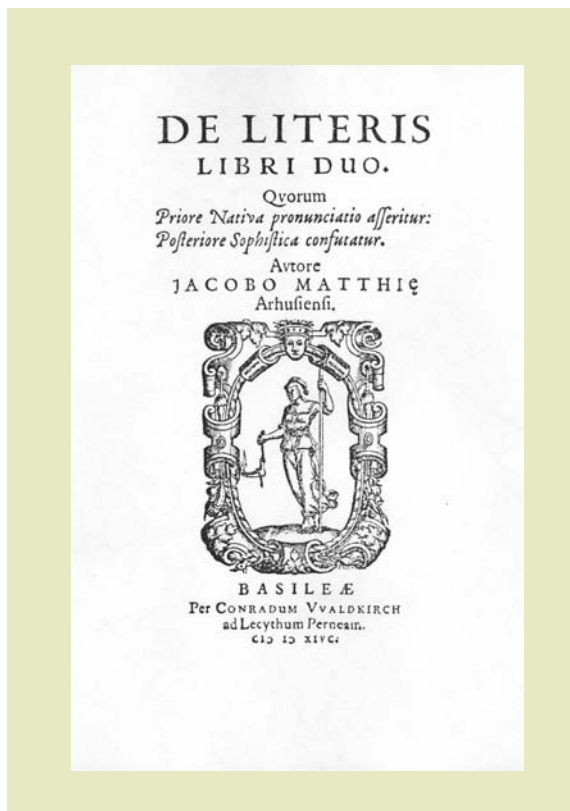

Fig. 1. Jakob Madsen Aarhus: De literis libri duo (= To bøger om bogstaverne). Basel 1586. Dette er det ældst kendte værk (lidt senere end Chr. III's Bibel), som indeholder specielt midtøstjyske eksempelord, formentlig også århusianske. Interessant er det, at der i et værk skrevet på latin og udgivet i Basel er anvendt så mange karakteristiske midtøstjyske ord og udtaleformer, at sproget hos Madsen, der var professor på Københavns Universitet, i store træk kan stedfæstes til Århus-Silkeborg-Horsens området (jf. Skautrup 1931, s. 95).

og Lund 1974, s. 763). Historisk set er dansk rigssprog udviklet på grundlag af den *københavnske* dialekt, der fik forøget status med byens centrale magtposition som administrations- og handelscentrum. Det ved vi bl.a. fra danske grammatikers diskussioner om 'det bedste sprog' i anden halvdel af 1600-tallet og første halvdel af 1700-tallet. Standardiseringsprocessen for dansk skriftsprog var startet noget tidligere med trykningen af Chr. III's Bibel (1550).

Det centrale i dette ultrakorte historiske rids er at sprog og samfund er tæt forbundne. Mens de geografisk betingede talesprogsvarianter, dialekter, tidligere var meget udbredte i Danmark og forskellene mellem dem store, er dansk blevet mere ensartet i dag, hvor sprogbrug snarere synes at være knyttet til samfundets forskellige sociale grupper (varierende efter alder, køn, etnicitet mv.). I dag er sproget altså kun for en mindre, svindende gruppe af egentlig dialekttalende geografisk forskelligt med hensyn til udtale, bøjning (grammatik) og ordforråd, mens det for en større gruppe sprogbrugere kun er udtalen der afviger fra rigssprogsnormen. Dette kaldes normalt *accent* (jf. Trudgill 2003, s. 35).

Også sprogbrugerens *sociale tilhørsforhold* har tidligere spillet en større rolle end i dag. Tidligere arbejdede man med begrebet *sociolekt* som betegnelse for en sproglig variant af dansk med tilknytning til sprogbrugerens *sociale gruppe*, dvs. om han/hun var arbejder eller bankdirektør, højtuddannet eller ingen uddannelse havde osv. (jf. Trudgill 2003, s. 122). Disse sociale forskelle kom tydeligst til udtryk i byerne, hvor bestemte samfundsgrupper typisk boede i bestemte bydele. I Århus var fx Trøjborg et arbejderkvarter, mens (dele af) Frederiksberg var borgerskabets højborg – noget der i dag stadig fremgår af boligblokkenes byggestil og kvalitet. I dag er samfundet ikke nær så skarpt opdelt, eller også går grænserne helt anderledes. Det ser vi når en bestemt social gruppe i samfundet bruger deres helt egen variant af dansk, en såkaldt *stilistisk variant*, fx unge med anden etnisk baggrund end dansk (se Mette Vedsgaard Christensens artikel om emnet).

Århusiansk i de sidste hundrede år

For at give et indtryk af hvad århusiansk er, vil vi nu udpege nogle hovedtræk på grundlag af forskellige båndoptagelser med århusianere. Fra 1960'erne

drejer det sig om to længere interviews (med århusianere født i 1904 hhv. 1943, i det følgende noteret PS da båndene er registreret på Peter Skautrup Centret). Fra 1980'erne er det en stor båndsamling optaget inden for projektet *Arbejdererindringer* under ledelse af Kirsten Folke Harrits¹. Eksempler fra denne samling markeres med AE; de allerfleste stammer fra to personer (født i Århus 1898 hhv. 1944, med bopæl dér størstedelen af livet). Ud over båndoptagelserne gives eksempler fra Nils Malmros' film om Århus i 1950-70'erne: *Lars Ole 5.c* (1973), *Drenge* (1979), *Kundskabens træ* (1981) og *Århus by night* (1989); eksempler herfra markeres med LO, D, KT og ÅN i det følgende². Endelig supplerer vi med eksempler fra faglitteraturen, nemlig Ella Jensen (1954 og 1967) og Niels Åge Nielsen (1953).

Vi beskriver hovedtrækkene i århusiansk nedenfor, de hyppigste først. Udtaleformerne anføres i kursiv i en (af tryktekniske grunde) grov lydskrift med kun et enkelt tegn ud over alfabetets, nemlig ð for det karakteristiske bløde d (fx i *mað* mad). Desuden bruger vi:

• 'længdeprík' når vi markerer en lang vokal (fx *hø·r* høre, *ta·b* tabe) eller en lang konsonant (fx *spel·* spille),

'stød-apostrof' når vi markerer stød, dels på vokal (fx *hø'r* hør!, fx i ordren "hør nu her!"), dels på konsonant (fx *spel'eð* spillet, fx i "de kom ikke rigtig med i spillet").

Når et ord har længde eller stød, har det altid hovedtryk eller bitryk. Dette angiver vi ikke nedenfor, igen af tryktekniske årsager.

De hyppigste udtaletræk

1) Århusiansk har den såkaldte 'jyske apokope': bortfald af sidste tryksvage e i et ord, fx *sko·l* skole, *hu·sen* husene; det kan også være kombineret med forlængelse af forudgående konsonant eller vokal: *lām·* lomme, *å·p* oppe. Andre eksempler er udtaleformer som *brøn·* brønde, *mi·n* mine (sønner), *spi·s* spise (AE); *kø·b* købe, *læ·r* lære, *mang·* mange, *spreng·* springe (PS). Fra Malmros' film kan nævnes: *hen·* *dærhæn·* hende derhenne, *lām·pæng·* lommepenge, *vankrengl* vandkringle (LO). Denne jyske apokope er, som navnet siger, ikke speciel for århusiansk men fælles for jysk udtale. I mange tilfælde hørte vi dog det udlydende -e udtalt, fx *mange pænge* mange penge (PS), *bokserne* bukserne (LO); dermed må den apokope, der findes hos mange århusianere, betegnes som 'valgfri' (mens fx sjællændere oftest udtaler sidste tryksvage e i et ord).

ÅRHUSIANSK er ...

1.	<i>pæng, spi-s</i>	(apokope)
2.	<i>ga·j</i> eller <i>ga·</i>	(det bløde d)
3-4.	<i>håppet, majet</i>	(-ede, -et > -et)
5.	<i>skjárter, jårbær</i>	(-or, -ur > -år)
6.	<i>stegen, drokken</i>	(-et > -en)
7.	<i>ræj'ner, gol', de ær'et</i>	(ekstra stød)
8.	<i>beta·lt, væj</i>	(ikke stød)
9.	<i>past, mangelt</i>	(-ede > -t)
10.	<i>ek å, å·p</i>	(særlige ord)
11.	<i>det er LØJ'en</i>	(særlig tonegang)

Fig. 2. Numrene henviser til teksten

2) I århusiansk udtales rigssprogets bløde d midt og sidst i ord enten som *j*, eller det bortfalder helt, dvs. i stedet for *ga·de* siges *ga·j* (med apokope) eller *ga·e* gade, og tilsvarende i flertal: *ga·jer* eller *ga·er* gader. Som andre eksempler på *j*-udtalen kan nævnes: *betø'j* betød, *gra'j* grad, (havre)*grø'j* grød, *maj* mad, *må·j*

måde, *åptræ·j* optræde, *stæj'e* stedet, *vijer* videre (AE), *mij'ler* midler, *moj'n* moden, *råjhu'set* rådhuset, *ujmærket* udmærket (PS). Hos Malmros findes bl.a. formerne: *sjokola·j* chokolade, *skuj* skud og *slajerhangk* sladderhank (LO). Dette udtaletræk gælder ikke blot Århus-området men størstedelen af Midtøstjylland (Randers-Silkeborg-Horsens) (se Figur 3). Men faktisk findes (eller fandtes) det også i københavnsk som et af denne sprogforms ”mest berygtede og foragtede træk” (Bom og Krener 1959, s. 17). Denne holdning har formentlig smittet af på vurderingen af trækket i århusiansk, hvor det ”naturligt nok bedømmes strengt!” (Nielsen 1953, s. 226).

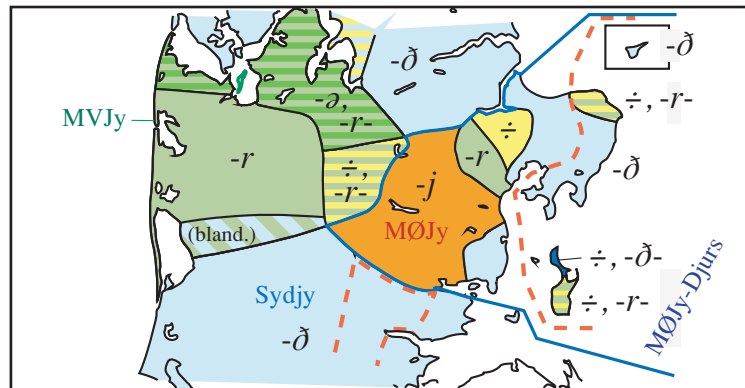

Fig. 3. Udsnit af Jysk Ordbogs dialektkort 4.1 over udtalen af det bløde d i midtjylland

Som yderligere eksempler på at det bløde *ð* helt forsvinder, kan anføres: (titel)*bla'et* bladet, *fre·li* fredelig, *ke'* ked, *sme'en* smeden, *ti·lier* tidligere (PS); *dø·* døde, *fåne·n* forneden, *he'* hed, *ty·li* tydelig, *u· på fe'et* ude på Fedet, *sokola·* chokolade (formentlig ældre) (AE). Fra Malmros' film: lige i *nø'en* nødden (dvs. hovedet), *ski·ke·li* skidekedelig (med bortfald af *ð* i begge sammensætningens led), *væ·* vædde (LO).

Der er også eksempler på at *-j* udtales meget svagt eller er næsten helt svundet, fx *gravi'(j)* gravid, *si·(j)* side (AE); samme informant kan have former både med og uden *j*, fx *ga:j* ved siden af *ga·* gade; *ho·jet* hovedet men *åverho·et ek* overhovedet ikke; *u'j* ud men *u·* ude (AE).

3) Det tredje træk der optræder hyppigt på båndoptagelserne, er at datidsendelsen *-ede* i verber ikke udtales *-eðe* men *-et*. Det gælder fx *håppet* hoppede, *passet* passede, *virket* virkede (PS); *bygget* byggede, *hæntet* hentede, *nekket* nikkede, *sultet* sultede, *våksset* voksede (AE). Dette er ligesom træk 2 karakteristisk i midtøstjysk men ikke begrænset til dette område; det findes også i Syd- og Sønderjylland (jf. Figur 4) og dermed i andre østjyske byer fra Randers til Kolding.

4) Endelig høres hyppigt at også endelsen *-et* udtales *-et*, ikke *-eð* med blødt *ð* som på rigsdansk. Dette gælder især bestemt form af substantiver og førnutidsform af verber, fx kan *håppet* både være bestemt form af 'et

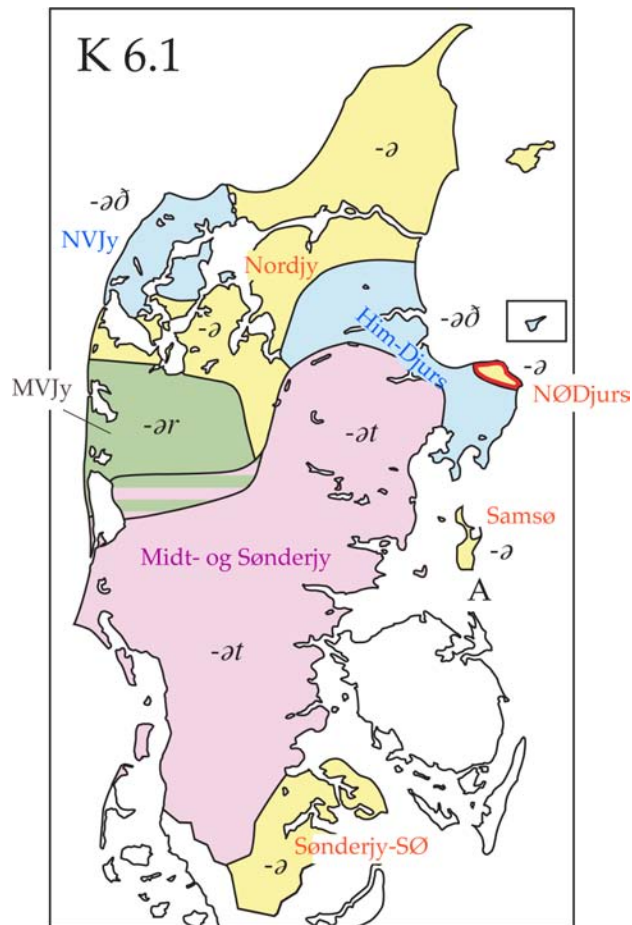

Fig. 4. Jysk Ord-bogs dialektkort 6.1 over udtalen af bøjningsendelserne *-ede* og *-et*

hop' og førnutid af 'at hoppe', hvor rigsdansk har *håppedø*. Andre eksempler er: *bo'ret* bordet (bestemt form af bord), *få·t* fået (AE); fra Malmros' film: *fanget* (med tydeligt *-t*) sagt i fangelege (LO), et *fåsuttet* forsuttet bolche (KT). Desuden findes *-et*-udtalen i enkeltord som: *majet* meget, *bellet* billede over for rigsmålets *belleð(e)* (PS). Også dette træk findes i et større område, formentlig hele Jylland (ligesom træk 1): De fleste jyder har her udtalen *-et*, og de har skriftsproget bag sig til at understøtte denne udtale; derimod har østdansk og dermed rigssprogets talesprog i stedet udtalen med blødt d: *-eð*³.

Trækket findes også i den reducerede udtale *et* af stedordet 'det', fx *køw· et* købe det, *tå·l et* tåle det (PS). Denne udtale høres ofte hvor 'det' indgår i en sammentrækning med forudgående forholdsord (jf. pkt. 7c nedenfor).

Mindre hyppige udtaletrekk

5) I århusiansk udtales *o* ofte mere åbent end i rigssproget, snarest *å*, fx *gjå·r* gjorde, *jårbær* jordbær; tilsvarende udtales *u* i nogle ord *o*, næsten *å*, fx *spo·rt* eller *spå·rt* spurgte (datid af *spørge*, med apokope). Andre eksempler på en mere åben udtale af *o*-vokalen: *histår·ie* historie (PS), *skjårter* skjorter, *sårt* sort (farven), *spår·* spor-(vogne); tilsvarende for *u*-vokalen: *agårker* agurker (AE, ældre).

6) Førnutidsendelsen af stærke verber er ofte *-en* i stedet for *-et*, fx *er ble·n* blevet, *har drokken* drukket, *har fonnen* fundet, *er kåmmen* kommet. Desuden kan nævnes *skår(e)n* skåret, *ste·gen* steget (PS), *skreven* skrevet (AE), og fra Malmros' film fx *ge·n* givet (LO).

7) Århusiansk har 'ekstra' stød i forhold til rigsdansk: Adskillige ord og bøjningsformer mv. har stød i århusiansk men ikke i rigsdansk udtale. Det gælder følgende tre områder:

7a) I nutidsformer, fx *lew·er* lever (af 'at leve'), *røj·ner* regner; i førnutidsformer, fx *pell·et* piller, *pröw·et* prøvet, *låw·et* lovet. Disse eksempler stammer fra båndoptagelserne; desuden kan af nutidsformer nævnes: *kend·er* kender, *køw·er* køber (Jensen 9/12-1954), *drå·ber* dræber, *rå·ber* råber (Jensen 1967, s. 211); førnutidsformer: *la·vet* lavet (PS) samt de lidt specielle enstavelsesformer (mod normalt tostavelsesformer): *frå·st* frosset, *gri·nt* grinet (AE).

7b) I visse andre ord, fx *gul·* guld, *vår·får* hvorfor, *år·stall·ed* årstallet (der for så vidt opfattes som to ord da begge sammensætningsled har stød og

hovedtryk) (PS), *samuæl'sen* Samuelsen (LO). Desuden kan nævnes: *gol'* gulv (Nielsen 1953, s. 226), *læj'lihe'* lejlighed (PS), *al'ere* allerede (LO).

7c) Stød ved ordsammentrækning (kaldet enklise), fx *vi skuj'o* vi skulle jo, *de ær'et* det er det, *kom så mæ'en* kom så med den, *i æ træls*, *ær'i* I er trælse, er I (LO). Hertil kan føjes *vav'el* var vel, samt flere eksempler med pronomenet 'det' med den reducerede udtale *et*, bl.a. *vi har'et* (vi har det) *jo godt i dag* (AE).

8) Omvendt har århusiansk ikke stød i visse ordtyper der i rigsmål udtales med stød, fx *behannelt* behandlede, *beta-lt* betalte, *væj vej* (PS).

9) Datidsendelsen er -t i stedet for -ede i et antal udsagnsord: *a-nt* anede, *mangelt* manglede, *past* passede, *behannelt* behandlede (AE, LO).

10) Særlige enkeltord. – Ordet *å* og er specielt: Det har (som i mange jyske dialekter) betydningen 'også'; fx *de æ nu å li·majet* det er nu også lige meget, *de gjå-r du da å* det gjorde du da også, *ek å* ikke også, ikke sandt (LO). – Ordet *å·p* oppe og sammensætninger som *hærå·p*, *dærå·p* heroppe, deroppe. Tilsyneladende er her blot tale om træk 1, apokope med forlængelse af foregående stavelses vokal; men forlængelsen gælder normalt ikke midtøstjysk, der har kort vokal i denne ordtype (jf. Jysk Ordbog dialektkort 1.4), dvs. udtalen burde være *åp* for både 'op' og 'oppe'. Måske er vokallængden i *å·p* opstået for at opretholde skellet mellem de to ord⁴. – Udtalen *så'n* sådan (AE) er vist almindelig i et større (øst)jysk område ved siden af *sådñ* og lign.; desuden skal nævnes udtalen *må·nt* (eller *må·nd*) måned (AE), og hos Malmros udtalen *lu·seng* lussing hos en dreng, mod lærerens rigsmålsudtale *lusseng* (LO).

11) Karakteristisk tonegang, nærmest 'langtrukket stigende og så markant faldende', fx (med markering af stavelsen med stigende tone): *hende derhenne på BÆNKen*; *er du snart FÆRdi med det* (LO). Andre eksempler fra Malmros' film: *det er LØJ'en* (løgn); *jeg følger lige MÆ daj* (med dig) (KT). Denne tonegang er vanskelig at beskrive mere præcist (jf. Kyst 2007, s. 246.).

Mere sjældne (ældre) udtaletæk

12) Her kan først nævnes udtalen *-æj-*, hvor nuværende rigsmål har *-aj-*, fx *dæj·le* dejlig, *mæjet* meget, *læj'lihe'* lejlighed, *arbæj'et* arbejdede (AE). Dette træk har også kunnet høres i rigsmål og københavnsk tidligere.

13) Rigssprogets *i* og *e* udtales *æ*, fx *fru·kærken* Fruekirken, *fræ'reks*

ale, Frederiks *allé* (AE). Tilsvarende udtaleformer fandtes også i ældre københavnsk.

14) Enkelte navneord er intetkønsord i stedet for fælleskønsord, fx *et kop* (PS). Desuden kan nævnes bestemthedsformer som *bakket* (= bakken), *gipset*, *i'set*, *kalket*, *sæ-bet* m.fl. (Nielsen 1953, s. 227). Denne type bestemthedsformer findes kun i østjysk (jf. også Jensen 1929, s. 22), men stofnavne er også intetkøn i jysk i øvrigt (jf. Jysk Ordbog dialektkort 7.1 og 7.2).

15) Tillægsord har ikke (altid) -t i intetkønsformen, fx *de æ få dyr* det er for dyrt (AE). Andre eksempler: *et nem stykke* (Nielsen 1953, s. 227); en smørrebrødsforretning havde i 1970-80'erne navnet *Smør nem*. Dette træk gælder også for det meste af Jylland, bortset fra det allernordligste og allersydligste (jf. Jysk Ordbog dialektkort 7.4).

16) Enkelte navneord får tilføjet ekstra -(e)r i flertal: *knæjter* knægte, (silke)*hatter* -hatte, *katter* katte (AE).

Til sidst skal nævnes at i stedet for rigsmålets bløde *ð* udtales et hårdt *d* foran endelsen -ig i ord som *blodig*, *svedig* (jf. Jensen 1967, s. 229). Dette træk forekommer generelt i jysk; det er sandsynligvis en læseudtale, dvs. påvirket af skriftsproget.

Hvad forstår man ved århusiansk?

Indtil videre har vi beskrevet århusiansk med lingvistiske briller på men hvad forstår almindelige danske sprogbrugere egentlig ved århusiansk? Og hvem, mener de, taler århusiansk? For at få svar på disse spørgsmål gennemførte vi foråret 2007 en lille spørgeskemaundersøgelse blandt ansatte og studerende på Nordisk Institut. Informanterne blev valgt af praktiske årsager men de er naturligvis langt fra repræsentative i forhold til almindelige danske sprogbrugere. Vores informanter bør dog have særlig interesse for og/eller godt kendskab til emnet på grund af deres arbejde og valg af studium. I et indledende brev fik informanterne at vide hvad spørgeskemaet gik ud på, og hvad undersøgelsesresultaterne skulle bruges til.

102 ansatte og studerende udfyldte spørgeskemaet (73 kvinder og 29 mænd). De fleste informanter (76 %) var mellem 20 og 26 år gamle, og det er i overensstemmelse med at skemaerne hovedsagelig blev uddelt blandt 1. og 2. års studerende. Næsten en fjerdedel af informanterne er født i Århus mens

resten især kommer fra det øvrige Jylland. Kun ca. 9 % af informanterne har altid boet i Århus mens resten er tilflyttere.

Informanterne blev bedt om at beskrive deres egen sprogbrug, forældre(ne)s sprogbrug og deres indbyrdes sprogbrug så vi kunne få en sproglig karakteristik af dem. Spørgsmålene blev indledt af en kort beskrivelse af hvordan talesprogsvariationen i Danmark kan beskrives, så vi kunne være nogenlunde sikre på at deres opfattelse af de forskellige sproglige varianter var den samme som vores. Vi brugte her de samme betegnelser som ovenfor, nemlig *rigsmål* (altså rigsdansk), *regionalsprog* og *dialekt* idet *bysprog* blev indplaceret under regionalsprog. Varianterne blev herefter vist på en vandret linje med *rigsmål* som det ene yderpunkt og *dialekt* som det andet yderpunkt

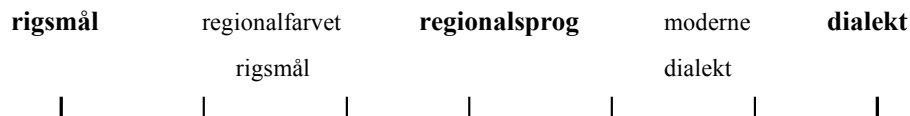

Fig. 5. Talesprogsvariationen i Danmark

Informanterne blev efterfølgende bedt om at sætte kryds det sted på linjen, de mente pågældende sprog lå, dvs. egen sprogbrug, forældre(ne)s sprogbrug og deres indbyrdes sprogbrug. Langt de fleste informanter (83 %) karakteriserer deres eget sprog som regionalfarvet rigsmål eller regionalsprog (se Figur 6), og også deres forældres sprogbrug karakteriseres overvejende som regionalfarvet rigsmål eller regionalsprog, dvs. blandingssprog (71 %) (se Figur 7). På spørgsmålet om informanterne taler et andet sprog derhjemme med deres forældre svarer godt 80 % nej. Af de små 20 % der svarer ja, placerer lidt over halvdelen det sprog de så bruger, på pladserne for traditionel eller moderne dialekt.

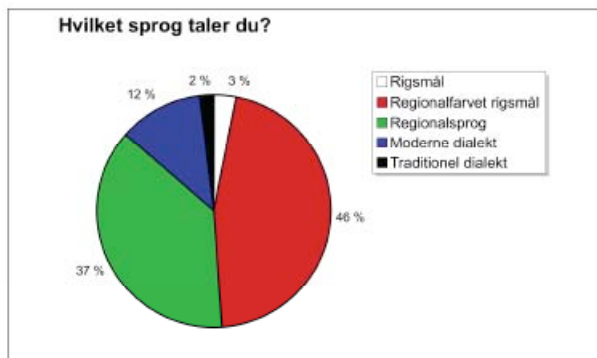
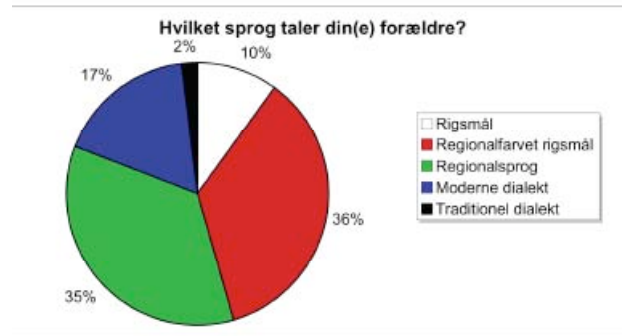

Fig. 6. Fordelingen af svar på spørgeskemaets spørgsmål Hvilket sprog taler du?

Fig. 7.
Fordelingen af
svar på spør-
geskemaets
spørgsmål
Hvilket sprog
taler din(e)
forældre?

første spørgsmål mens kun lidt under halvdelen (49 %) svarer nej på det andet spørgsmål. Besvarelserne giver anledning til at tro at informanterne er klar over forskellen på at tale en bestemt sproglig variant og blot at være påvirket af denne variant, dvs. kun bruge den i begrænset omfang, fx bestemte ord derfra. En meget karakteristisk kommentar fra en sjællandsk informant der er tilflytter på 27. år, understreger dette: ”Jyder synes jeg er sjællænder, og sjællændere synes jeg er jyde”; en anden informant skriver: ”Jeg snakker i hvert fald ikke som en københavner, men heller ikke ærkeårhousiansk – mere »høj-jysk«”.

Hvad mente informanterne så var kendetegnende for århousiansk? Her havde vi som eksempler givet ”så·n i stedet for såd’n” og ”ga·j i stedet for ga·ðe”. Rigtig mange (81 %) svarede på spørgsmålet og gav tilsammen 80 forskellige eksempler. I Figur 8 ses de ti oftest nævnte typer.

Halvdelen af svarene har altså noget at gøre med den ’langtrukne’ udtale af (især) vokalerne mens fx den mere åbne udtale af o’et i ord som sort og skjorte, udtalen af det bløde ð som j og den nedadgående tone alle bidrager til at give sproget, sådan som informanterne opfatter det, et præg af at være langtrukket, med mange åbne, meget ’slapt’ artikulerede lyde, lettere drævende.

Hvem mente de så taler århousiansk? Også her var der rigtig mange informanter (77 %) der gav en del forskellige svar (40). De første ti navne på hovedsagelig kendte danskere ses i Figur 9. På plads nummer 2 i skemaet ligger Nils Malmros’ *Kundskabens Træ*, eventuelt henvisninger til skuespillere heri. Det

Desuden spurgte vi informanterne om deres familie og venner mener at deres sprog er påvirket af århousiansk, og om de selv mener at være påvirket af århousiansk. Mere end tre fjerdedele af alle informanter (77 %) svarer nej på

Langtrukne vokaler Fx <i>så·n</i> sådan, <i>u·d</i> ud, <i>de hvii·je</i> de hvide (AGF), <i>Å·rhus</i> Århus	40
Skriftsprogets -or- udtales -år- Fx <i>sårt</i> sort, <i>pårt</i> port, <i>fjårten</i> fjorten, <i>skjårt</i> skjorte	28
<i>ikå</i> ikke også	20
Blødt d udtales som j eller slet ikke Fx <i>ga·j</i> eller <i>ga·e</i> gade, <i>ma·j</i> mad, <i>u·j</i> ud, <i>ne·</i> ned, <i>o·j·r</i> Odder	19
Sammentrækning af endelser og ord Fx <i>føddern</i> fødderne, <i>ruter·en</i> Rutebilstationen, <i>gørt</i> gør det, <i>franner</i> (skive) franskbrød, <i>fritter</i> fritidshjemmet, <i>koloen</i> kolonihaven	13
Ordet <i>træls</i>	8
Nedadgående tonegang	7
<i>føm</i> fem	2
<i>on·sda</i> i stedet for <i>ån·sda</i> onsdag	2
<i>Prøliåhørher</i> prøv lige at høre her	2

Fig. 8. De ti hyppigste svar på spørgeskemaets spørgsmål *Hvad er kendetegnende for århusiansk?*

kan undre at Finn Nørbygaard optræder på listen da entertaineren er vestjyde, født i Esbjerg! Dette skyldes formentlig hans mangeårige samarbejde med Jacob Haugaard, der indtager førstepladsen. Også andre kendte danskere betegnes som nogen der taler århusiansk, fx forhenværende borgmester Louise Gade (oprindelig fra Nordvestjylland) og entertainer Lotte Heise (født og opvokset på Nordsjælland); det er dog snarere deres tilknytning til byen som sådan der må ligge bag. Længere nede på listen optræder også nogle af de ansatte på Nordisk Institut, mere generelle betegnelser som ”buschauffører i Århus”, ”gamle mennesker i Århus” mv.

Jacob Haugaard (entertainer)	15
Nils Malmros' film	13
Thomas Helmig (musiker)	9
Steffen Brandt (musiker)	6
Flemming Knudsen (forh. borgmester, politiker)	5
Stig Tøfting (fodboldspiller)	5
Flemming 'Bamse' Jørgensen (musiker)	4
Finn Nørbygaard (entertainer)	4
Tina Dickow (musiker)	4
Camilla Martin (fhv. badmintonspiller)	3

Fig. 9. De ti hyppigste svar på spørgeskemaets spørgsmål *Hvem mener du taler århusiansk?*

På sidste del af spørgeskemaet blev informanterne bedt om at give en karakteristik af en århusianer ved at sætte kryds på en række subjektive evalueringsskalaer som fx "Fornuftig – Naiv", "Interessant – Kedelig", "Moderne – Gammeldags". Svarene må siges at være forsigtige: Langt de fleste satte kryds midt imellem de to yderpunkter, dvs. hverken/eller.⁵ Informanternes vurdering af en person der taler århusiansk, afspejler dog tendenser hen imod det naive, det pålidelige, det flittige, det interessante, det gammeldags, det ufaglærte og ellers ret sympatiske. Denne meget forsigtige bedømmelse stemmer nogenlunde overens med den alment accepterede opfattelse af sprogbrugere der taler et mere eller mindre stærkt lokalfarvet dansk.

I faglitteraturen har vi fundet endnu nogle vurderinger af århusiansk. Fx omtaler Anker Jensen (1898) i sin beskrivelse af Åbydialekten at det "at snakke fint" er at tale som man gør i Århus (s. 224)⁶. "(G)ode århusianske lokalpatrioter" har hævdet, at den århusianske variant af rigsmålet "skulle være den smukkeste i Danmark". "Det er der dog vist – desværre – ikke mange udenbys fra, der vil give os medhold i", anfører Nielsen (1953 s. 225). Som sprogforsker vil han naturligvis helst ikke gå ind i en vurdering af smukt og grimt men han vover alligevel den karakteristik at byens sprog snarest er "grimmere og mere afvigende fra rigsmålsnormen, end vi selv er klar over" (smst.). Dette gribes straks i dagbladet *Informations* anmeldelse (17/10 1953 under titlen "Aarhus er mej paa nojerne do"): "naar Niels Aage Nielsen nu selv siger det, saa vil man snarest være tilbøjelig til ikke at modsige ham!". Anderledes positiv er vicestatsminister Bendt Bendtsen, der selv er fynbo og holder mest muligt fast i fynsk dialekt. Han synes godt om landets forskellige dialekter inkl. den københavnske men "især den fra Århus – den synes jeg er utrolig smuk", faktisk "den smukkeste" (*Dialekter – sidste udkald?* 2002, s. 155). Gået på klingen af interviewereren: "endda smukkere end den fynske?", må Bendtsen dog modificere: "DET (ville) jeg aldrig erkende ... jeg synes vel egentlig ikke noget er absolut smukkere end andet – hverken jysk eller fynsk ... hver dialekt har sin skønhed" (smst.).

Århusiansk i fremtiden

Århusiansk er det sprog der tales i Århus, siger man. Men så lige til er det ikke, har vi netop vist. Ser man på udtaletrækkene ovenfor, er der mange

ikke specifikt århusianske, mange er også fællesjyske eller (midt)østjyske. Århusiansk må snarest betragtes som et blandingsprog, hvad Jensen (1967) også kom frem til i sin undersøgelse af århusiansk omkring 1900: ”Det vil til Overflod være fremgået ..., at Århusmålet er et Blandingsprog, og det kan ikke overraske, når man betragter det store Antal Tilflyttere ... og har i Erindring, hvilken Påvirkning fra Rigsmålet, vel især gennem Skolesproget, disse Tilflyttere er kommet ud for” (s. 260). I Figur 10 kan man få et indtryk af hvor mange af de ca. 1000 beboere i Falstersgade omkring 1900 der var tilflyttere fra Jylland.

Byen har som Jyllands hovedstad i meget lang tid været trækplaster for arbejdere (fx Olie-møllen, Frichs tog-fabrik, DSB-central-værkstedet), handlende (fx byens torve), erhvervsdrivende (fx mindre fabrikker og værksteder), uddannelsessøgende (fx Aarhus Universitet). De har alle bragt deres sproglige varianter af dansk til byen, som dermed blev en smeltedigel for sproglige træk, formentlig stærkest påvirket af den midtøstjyske dialekt.

Hvis man vil undersøge ’ægte’ århusiansk, skal man naturligvis undersøge

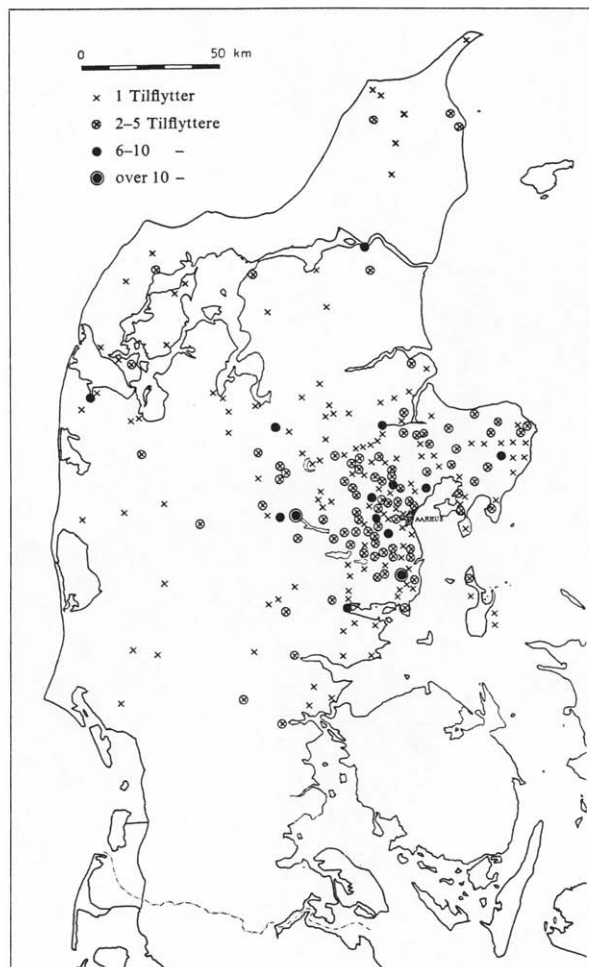

Fig. 10. Tidligere bopæl for jyske tilflyttere tilflyttere i Falstersgade år 1905 (Jensen 1967, s. 204)

sprogbrug hos personer der er født og opvokset i Århus. Det kan være et problem i sig selv for: ”Selv om vi ser bort fra sproget hos byens mange tilflyttere, baade rigsmaals- og dialekttalende, der jo ikke kan siges at tale Aarhusmaal, vil vi ikke blandt stadens øvrige indbyggere – de indfødte – finde noget ensartet sprog (Jensen 9/12 1954). Jul Nielsen (1998) undersøgte brug af århusiansk hos ca. 20 unge i det nordlige Århus, især fra folkeskolens 9. klasse. En af konklusionerne var at ”et talesprog med regionalt særpræg” ser ud til at have ”en ganske god chance for at overleve indtil videre her i landets næststørste by” (s. 77). Det kunne være både spændende og nyttigt at undersøge om århusiansk sradig ser ud til at kunne overleve, eller om det nu kun eksisterer på film som hos Malmros eller hos enkelte personer i underholdningsbranchen som Jacob Haugaard, der ikke vil lave om sit århusianske sprog (jf. JP Århus 14/04 2008).

Noter

- ¹ Kirsten Folke Harrits har venligst givet os tilladelse til efterhøre de bånd, vi ønskede, på deres nuværende opbevaringssted, Mediesamlingen på Statsbiblioteket.
- ² Stor tak til Nils Malmros for lån af videoer af *Lars Ole 5.c* og *Drenge!*
- ³ Århusiansk udtale har ikke altid *-et* her, dvs. et skarpt, aspireret *-t* (med ’pustet’ udtale) men ofte kun et *d* uden aspiration, jf. Jensen (1967), der noterer udtalen som især *-ed*, dog også *-et* men altså ikke *-eð* (s. 230f.). *Udtaleordbogen* (1991) bemærker om dette forhold at ”i stedet for *ð* har (øst)jysk og fynsk ofte *-ed* eller (især foran pause) *-et*” (s. 1575, Nummer 5).
- ⁴ Nielsen (1953) anfører også en form fra 1930’ere med *stød, å’p* (s. 226); men Jensen (1967) kender den ikke fra århusiansk 1900-1910 (s. 210).
- ⁵ Svarene afspejler informanternes *bevidste* holdning til eller en alment accepteret, stereotyp opfattelse af århusiansk. Hvis man vil undersøge *ubevidste* sprogholdninger, skal undersøgelsen gribes anderledes an (se fx Maegaard 2005 samt Kristiansen og Monka 2007).
- ⁶ Århusianere holdt fast ved byens ’fine’ sprog; fx forbød visse århusianere der ar flyttet til Åby, deres børn at tale det ’bondske’ sprog som børnene hurtigt begyndte at lære af kammeraterne i Åby skole (Jensen 1898, s. 226).

Kilder og litteratur

- Bom, Kaj og Kai Krener. 1959. *Hørte du hvad han sae ...?* København: Schultz.
- Brink, Lars og Jørn Lund. 1974. *Dansk rigsmål*. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København. Bd. 1 & 2. København: Gyldendal.
- Dialekter – sidste udkald*. 2002. Modersmål-Selskabets Årbog.
- Jensen, Anker. 1898. Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. I: *Dania*, bd. 5, s. 213-231.
- Jensen, Anker. 1929. Køn og tal i Åby-målet ved Århus. I: *Danske Folkemaal*, bd. 3, s. 22-24.
- Jensen, Ella. 1954. Om at snakke aarhusiansk. I: *Aarhus Stiftstidende*. 9-10/12 1954 (dobbeltkronik).
- Jensen, Ella. 1967. Om Sproget i Århus 1900-1910. I: *Dialektstudier*, bd. 2, s. 197-270.
- Jysk Ordbog: www.jyskordbog.dk (her findes også de omtalte dialektkort)
- Kristiansen, Tore og Malene Monka. 2007. Sprogholdninger blandt unge i Odder. I: *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*. Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonference, Århus 15.-18. august 2006. Torben Arboe (red.). Århus. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet, s. 227-237 (jf. <http://www.hum.au.dk/jysk/publikationer/publikationer.htm>)
- Kyst, Bodil. 2007. Toner i århusiansk regiolekt. I: *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*. Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonference. Torben Arboe (red.). Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet, s. 238-247 (jf. <http://www.hum.au.dk/jysk/publikationer/publikationer.htm>)
- Maegaard, Marie. 2005. Language attitudes, norm and gender – a presentation of the method and results from a language attitude study. I: *Acta Linguistica Hafniensia. International Journal of Linguistics*, vol. 37, s. 55-80.
- Nielsen, Bent Jul. 1998. Talesprogsvariationen i Århus – en sociolingvistisk redøgørelse og en sammenligning med sproget i Odder. I: *Danske folkemål*, bd. 40, s. 51-78.
- Nielsen, Niels Åge. 1953. Dialekt, jargon og vulgærsprog i Århus. I: *Seksten Århusrids*. Århus: Universitetsforlaget, s. 225-240.
- Pedersen, Inge Lise. 2002. Hovedtrækkene i de danske dialekter; Sociolingvisternes dialekter. I: *Dialekter – sidste udkald*, s. 39-93.
- Trudgill, Peter. 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Skautrup, Peter. 1931. Jacob Madsens dansk. I: *Jacobi Matthie Arhusiensis: De literis libro duo*. II (*Acta Jutlandica*, bd. III.1), s. 67-98.
- Udtaleordbogen = *Den Store Danske Udtaleordbog*. 1991. Lars Brink, Jørn Lund,

Steffen Heger og J. Normann Jørgensen (red.). København: Munksgaard.
Aarhus er mej paa nojerne do ...! I: *Information*. 17/10 1953 (anmeldelse af Nielsen
(1953)).